

ПОНОРНИЦЬКИЙ КРАЙ ЧЕРНІГІВЩИНИ НАПРИКІНЦІ 1941 р. (ЗА ЩОДЕННИКОМ БРАЖЕНКА ДМИТРА ЗАХАРОВИЧА)

У даній публікації вперше оприлюднений черговий уривок щоденника сільського вчителя с. Авдіївки Чернігівської області Браженка Д.З. часів Другої світової війни. В передмові матеріали даного уривку співставлено з іншими джерелами та даними наукової літератури, увага приділяється проблемі стосунків радянських партизанів з сільськими жителями на окупованій території.

Ключові слова: щоденник, німецька окупація, партизани, спалені села, повсякденне життя селян.

Дана публікація є продовженням оприлюднення щоденника Дмитра Браженка часів німецької окупації [3; 4]. Хронологічні рамки даного уривку (1 листопада – 31 грудня 1941 р.) не випадкові. 1 листопада 1941 р. жителі Авдіївки вперше побачили в своєму селі партизан. І до того нелегкі для селянства стосунки з окупаційною владою змінилися значно складнішим трикутником: окупаційна влада – селянство – партизани, що призвело до нових трагедій та жертв. 31 грудня – кінець календарного року та намагання автора його осмислити.

Одна з центральних тем даного уривку – відносини між радянськими партизанами і селянством на окупованій території є вкрай актуальною в сучасних дослідженнях Другої світової війни, які намагаються позбутися міфів радянського історіописання. Адже в радянській історіографії Великої Вітчизняної війни партизанство стало однією з найбільш ідеалізованих сторінок. На певні аспекти партизансько-підпільного руху, серед них – проблема стосунків із місцевим населенням, взагалі поширилося повне ідеологізоване табу [11, с. 16]. Міфи про «всенародний опір у тилу гітлерівських загарбників», «морально-політичну єдність радянського народу» і сьогодні заважають усвідомити найважливіше значення війни для України – велику людську трагедію [8, с. 24 – 27]. З даної проблеми існують два основних джерела інформації: щоденники командирів партизанських загонів, написані у форматі радянської ідеології, та документальні свідчення представників цивільної й військової окупаційної влади про боротьбу з партизанським рухом. Щоб представити третю позицію – сільських жителів на окупованих територіях, необхідне інтенсивне залучення альтернативних джерел: письмових та усних спогадів, щоденників, епістолярій, використання яких у радянські часи не заохочувалося через ризик явного розходження індивідуального сприйняття з офіційною версією подій [8, с.39]. До таких джерел, безсумнівно, належить щоденник сільського вчителя Дмитра Браженка.

Будь-які джерела особового походження, безперечно, потребують співставлення з іншими джерелами та даними наукової літератури. Даний щоденник має точки перетину як зі спогадами Гудеріана [4, с.72–73], так і зі

спогадами командирів партизанських загонів – Миколи Попудренка [14] і Григорія Балицького [2]. Останній факт було встановлено місцевим краєзнавчим загonom на чолі з учителем історії Авдіївської школи – онуком автора щоденників, Лазаренком Анатолієм Миколайовичем [1].

Дмитро Браженко в деталях описує першу зустріч авдіївців із партизанами 1 листопада 1941 р., робить припущення, що вони вихідці з Холменського району, оскільки були знайомі зі священником, який приїхав звідти. За свідченнями Д. Бражечка, партизани забрали з собою священника та старосту. В щоденнику Миколи Микитовича Попудренка, другого секретаря підпільного обкому партії, який на той час очолював обласний партизанський загін імені Й. Сталіна (до приїзду першого секретаря О.Ф. Федорова) цією ж датою записано: «Переехали на новое место. Живем в землянках. Прекрасно! Громенко возвратился. Работали с Холменским отрядом. Сделали хорошее дело. Прошли рейдом и уничтожили ряд сволочей в с. Авдеевка, расстреляли старосту [...] и попа» [14, с. 282]. Отже, припущення Дмитра Браженка виявилось абсолютно вірним, а ось про розстріл старости і священника село дізналося лише 6 листопада.

10 листопада Дмитро Браженко записує чутки про перебування партизанів у Понорниці, а 11 листопада вже чіткішу інформацію про бій партизанів із поліцаями, внаслідок якого були вбиті троє партизан і один поліцай. Микола Попудренко занотував 12 листопада (10 листопада записів не робив) про повернення з попереднього походу та докладно про бій у Понорниці з місцевою поліцією, за його даними вбито чотирьох поліцаїв, втрати партизанів – дві особи. Надалі він ставив перед собою завдання знищити понорницьку владу та владу сусіднього с. Хлоп'яники [14, с.283].

14 листопада Дмитро Браженко повідомляє, що ще раніше в хату старости с. Хлоп'яників кинуто бомбу, якою вбито його жінку, тепер староста помстився розстрілами багатьох жителів села. Ця подія датована у щоденнику Попудренка 24-м вересня: «Васюк, Балицкий и Мазур в основном задачу выполнили. Почему «в основном»? Потому, что старосту не убили, а бросили в хату гранату. Сволочь – не открывал! Во времени получилось прекрасно! Он (этот староста) провел собрание крестьян и в тот же день получил инструктаж от немцев, а вечером это случилось. Характерный тип: раскулаченный, пять лет был в плену у немцев, говорит по немецки свободно. Несомненно, был шпионом! В колхоз вступил в 1941 г. Фамилия его [...]» [14, с.279]. Ця ж подія з подробицями описується у документальній повісті Григорія Балицького «Війна вночі»: командир загону Микола Микитович Попудренко дав завдання знищити старосту с. Хлоп'яників, у розвідку відправив у вигляді обідранця вже старого Василя Мазура, який чудово знав місцевість; місцеві жителі розповіли, що староста вислужується перед німцями, і щоб отримати посаду, піддобрювався до них курками і яйцями, відібраними у селян; вибори старости закінчилися гулянням німців із представниками місцевої влади та поліцаями. Автор описував свій подвиг: викликав старосту, щоб передати важливу інформацію, з хати відкрили стрілянину по вікnu, Балицький кинув гранату,

почув стогін, паніку, вчасно втік, по дорозі трохи заблукали, Василь Васюк втрапив у копанку і промок, ледве знайшли Мазура з підводою. Вночі по дорозі назад страшенно змерзли, щоб зігрітися бігли за підводою і наштовхнулися на німців, перелякана пострілами кобила Машка побігла у поле, і вороги за нею, що і врятувало партизан [2, с. 77–84].

У ніч із 27 на 28 листопада, за свідченнями Дмитра Браженка, партизани пройшли біля Авдіївки, близько 160 чоловік, 11 підвід і декілька вершників, зайшли у с. Криски (де був спиртозавод), взяли кілька коней, чотири бочки спирту, забрали з собою шістьох охоронців, по дорозі заїхали в с. Шаболтасівку взяти продовольство. Рано-вранці проходили партизани біля села і 29 листопада. У щоденнику М. Попудренка за 26 листопада читаємо: «Вечером пустили в расход механика Крисковского спиртзавода, который приехал в Холмы за запасными частями, а аппаратчика решили использовать... Завтра едут за спиртом». І запис, датований 28 листопада: «Был Козик, Лошаков. Приехали со спиртом. Привезли 6 бочек по 400 литров – 2400. Убили трех сволочей. Жалко, что удрал «господин» управляющий. Завод взорвали» [14, с. 285]. Дмитро Браженко про результати партизанського нападу довідався тільки 2 грудня: чутки донесли, що вбито бухгалтера, старшого механіка, старшого охоронця та його помічника, підірвали казан для закваски, але сам завод не вибухнув.

15 грудня Браженко дізнається, що кілька днів тому партизани орудували у с. Орлівці: спалили будинок старости, їдальню поліції і взяли декілька охоронців. У М. Попудренка за 13 грудня є скупі свідчення: «Вчера Громенко возвратился из Орловки и Козиловки. Операция не удалась [14, с.287].

Найбільший бій біля Авдіївки, за свідченнями Д. Браженка відбувся 21 листопада. Німці, угорці, румуни, українські (у тому числі авдіївські) поліцаї виступили проти партизанів. Цього ж дня М. Попудренко пише: «Только успел позавтракать, как разгорелась канонада противника по нашему фронту. Сегодня началась стрельба и наступление со стороны Козлянич, Олейников на Рейментаровку. Били с автоматических противотанковых пушек, из минометов и пулеметов. Выпустил более 100 снарядов и с десяток лент. Канонада длилась 4 час 30 минут... Ответил на их огонь один взвод Туника. Остальные молчали целый день. Ранен с нашей стороны – 1 человек. Спалили сволочи половину Рейментаровки (около 200 дворов), Олейники, Богдановку, несколько дворов в с. Савинках и Самотугах» [14, с.288]. Наступного дня, 22 грудня, Дмитро Браженко записав чутки, що горіли навколишні села, с. Рейментарівку помилково назвав «Елементарівкою» (записував явно на слух, назв навколишніх сіл не знав, бо сам родом із Полтавщини.)

25 листопада Дмитро Браженко пише про стрілянину з боку пенькозавода, вже недалеко від своєї хати. Наступного дня він дізнається, що партизани стріляли в хату одного з поліцаїв, ті відстрілювалися. 22 та 23 грудня у щоденнику Миколи Попудренка занотовано про переїзд загону спочатку до Кистерських дач, а потім до хутора Майбутнє [14, с.288]. Ріка Кистер, притока

Убеді, починається на землях с. Авдіївки, до хутора Майбутнє із села рукою подати [1, с.15].

26 грудня і Попудренко, і Браженко розповідають про те, що німці спалили декілька сіл. Попудренко називає села Савенки і Самотуги [14, с.289]. Браженко назв не дає, але пише, що дотла згоріли 4-5 сіл (за 18 км від Авдіївки), які вважалися партизанськими, при чому поліцаї розстрілювали тих, хто тікав звідти.

Отже, щоденники Дмитра Браженка та Миколи Попудренка з великою точністю розповідають про ті ж самі події, збігаються навіть у таких дрібницях, як кількість діжок спирту, забраних партизанами з Крисківського заводу, що, безперечно, свідчить про достовірність обох джерел. Однак оцінки подіям, дані командиром партизанського заводу та мешканцем окупованого села, значним чином відрізняються, а подекуди діаметрально протилежні.

Партизанські командири Попудренко і Балицький з гордістю розповідають про знищених «сволочей» – старост сіл, поліцаїв, священника, бухгалтера, механіка заводу, простих охоронців; в умовах війни їм ніколи кваліфікувати рівень співпраці цивільного населення з окупантами. Тим паче, що сам товариш Сталін у директиві від 29 червня 1941 р. наказав створювати нестерпні умови для ворога та його посіпак, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці [10, с.24]. У розпорядженні заступника наркома НКВС УРСР С. Савченка від 30 листопада 1941 р. цей наказ уточнювався – необхідно знищувати фашистську адміністрацію: старост, мерів, керівників поліцейських органів, агентуру гестапо [10, с.74]. Щодо загону М.М. Попудренка, то його бійці на той час уже впродовж місяця знищували значно ширше коло «посіпак», у тому числі механіка Крисківського спиртозаводу, який мав необережність приїхати до Холмів за запасними частинами. З точки зору сільського учителя, абсолютно лояльного до радянської влади, який брав участь у впровадженні політики розкуркулення на селі, був кандидатом у члени ВКП(б), новообраний староста с. Авдіївки Серб Олексій Минович, розстріляний партизанами, був гідний очолити село [21 жовтня 1941]. Те, що командир партизанського загону називає гарною справою – розстріл старости і священника, для мешканця окупованої території може закінчитися розстрілом невинних людей і спаленням села: «Та партизан мало хто боїться, як бояться, що німці після їх відвідин можуть багато перестріляти» [16 листопада 1941]. А ось директор Крисківського заводу опинився під прицілом як партизан, так і окупаційної влади. Попудренко жаліє, що «господина» управляючого не вбили, а Браженко свідчить, що його обвинувачують у співчутті до партизан [2 грудня 1941].

Страх селянина небезпідставний, прикладом чого є наслідки кинutoї Г. Балицьким у хату старости с. Хлоп'яників гранати. Цікаво, що для Попудренка староста Хлоп'яників – шпигун (бо п'ять років був у німецькому полоні часів Першої світової війни і вільно говорив німецькою), а для Браженка він – «ворожбит, що одним поглядом людину їсть» [14 листопада 1941]. У документальній повісті Г. Балицького «Війна вночі» цей сюжет закінчується

сентиментальною сценою: уранці трійка партизан зустріла свою кобилу Машку живою й неушкодженою, її обіймали і цілували, раділи дивовижному поверненню підводи та гвинтівки Васюка на ній [2, с.83-84]. Селянству Хлоп'яників і навколишніх сіл було не до сентиментів, староста села помстився за вбиту дружину: було розстріляно багато жителів села, Дмитро Браженко особливо засмучений розстрілом колеги – авдіївського учителя Лялька Семена Семеновича [15 листопада 1941]. Свої розправи хлоп'яницькі поліцаї поширили на навколишні села. Побували вони і в Авдіївці. Люди чекали на репресії, але обійшлося [1, с.14].

М.М. Попудренко занотовував у щоденнику, що німці палили села, але не проводив жодних паралелей між діяльністю свого загону та помстою карателів. Жодної згадки про спроби захистити цивільне населення сіл теж не було, хоча постраждало, наприклад, с. Рейментарівка, де партизани 27 листопада проводили зібрання за участю близько 200 осіб [14, с.285]. Не помічав цієї закономірності й О.Ф. Федоров (очолив об'єднаний обласний партизанський загін 18 листопада 1941 р.), який згадував, що новина про спалення тієї ж Рейментарівки погіршила настрої партизан [13, с.322]. Справа у тому, що партизани не отримували зверху наказів захищати своє населення на окупованій ворогом території. Натомість причинно-наслідкові зв'язки між партизанськими провокаціями і німецькою помстою без зусиль з'ясував пересічний житель підкореної території: «Німці застосовують метод боротьби з партизанами через спалення тих сіл, де вони мають підтримку. Німці думають що це приведе до мислі селян, що мов скоро вони візьмуть вила і підуть на партизанів, щоб даром села не горіли». Тому під час перестрілки неподалік від своєї хати Дмитру Браженку спокійніше бачити поряд поліцая: «В нас за коморою я помітив поліцаїв, як стояли на охрані. Це безумовно більш безпечно, правда близькі постріли лякають жінок» [25 грудня 1941]. З огляду на все вищезазначене, зауваження Миколи Попудренка «Колхозники зустрічали наших ребят с привітствами, просили приходити почаще» [14, с.282], – звучить, щонайменше, неправдоподібно. Значно більш щирим і відповідним до ситуації видається страх Браженка за себе і за свою сім'ю, яким просякнута буквально кожна сторінка щоденника. Таким чином, щоденники М. Попудренка та Д. Браженка як сусідні пазли єдиного історичного полотна створюють для історика можливість побачити події 1941 р. на Чернігівщині з точки зору доцільності дезорганізації ворожого тилу, і з точки зору пересічного мешканця, залишеного у цьому тилу.

Тривалий час тема спалених сіл, зокрема справжніх причин й обставин їхньої трагедії, провокаційної ролі радянських партизан і підпільників замовчувалася. І нині вона, зазвичай, не виходить за межі краєзнавчих студій [7, с. 155]. На Чернігівщині дослідники, які піднімають таку дражливу проблему, гуртуються, як правило, навколо теми Корюківської трагедії 1943 р., де загинуло близько 7 тисяч населення. Полеміка з цього приводу знайшла місце на сторінках науково-документального дослідження В. Устименка [12]. Неодноразово питання про відносини між партизанським рухом і цивільним

населенням окупованих територій ставив С. Павленко [9]. Представник Інституту національної пам'яті в Чернігівській області С. Бутко у своїх дослідженнях прийшов до однозначних висновків: «Жодна каральна операція гітлерівців не переривалася партизанами, бо було вигідно, щоби відбувалось якнайбільше звірств з боку німців. Усі знали, що німецькі окупанти за кожного вбитого солдата розстрілюють до ста чоловік, і цього наказу вони невідступно дотримувалися. А підпільники та партизани, вбивши німця, навіть не прикопували трупа. Таке часто траплялося просто в населених пунктах, після чого гітлерівці відразу розстрілювали мирних людей, село спалювали. Населенню потрібно було довести, що Голодомор 1932–1933 років, розстріли 1930-х – це так собі, а німецький режим набагато жахливіший. Він справді страшний, але абсолютно рівнозначний більшовицькому режиму» [12, с.156]. На нашу думку, наведений нижче уривок щоденника Дмитра Браженка є прямим підтвердженням даної тези.

У наведеному нижче уривку заслуговує на увагу факт отримання Дмитром Браженком посади завідуючого Авдіївською школою. Автор навіть документ про своє призначення повністю переписав до щоденника, підкресливши цим значення посади для себе, тим більше що виграв її у конкурентній боротьбі із колегою Лазаренко Ольгою Андріївною. Які мотиви мав для цього автор щоденника? Адже зробити інтерпретацію джерела можна, лише зрозумівши особистість самого автора. Виходячи з тексту щоденника, мотиваційних імпульсів було принаймні декілька. По-перше, Дмитро Захарович був людиною амбіційною та конформною, такі становлять опору державного апарату будь-якого авторитарного чи тоталітарного режиму. Можна без сумнівів сказати, що він би добивався цієї посади при попередньому сталінському режимі так само послідовно. А побічні завдання у процесі просування кар'єрними сходами, як то участь у розкуркуленні 1932 р. або агітація виїзду на примусові роботи до Німеччини у 1943 р. на Полтавщині, він пояснював для себе і нащадків існуванням відповідних законів, які він, зі свого боку, «не перекручував» [16 вересня 1941].

По-друге, призначення на посаду завідуючого школою певним чином захищало автора від потрапляння до «чорних списків» окупаційної влади як комуністичного активіста, учасника колгоспного руху. Цей страх абсолютно виправданий, а не надуманий, оскільки він був зятем і жив приймаком у колишнього голови колгоспу Петра Мусійовича Жука (якого через півроку таки розстріляли німці) та свояком розстріляного у перші дні окупації Федора Чепурного (директора МТС і чоловіка Євгені – сестри жінки Браженка – Дуні) [6]. Тому Браженко так панічно боявся наклепів розкуркулених односельців і появи партизан, що в рівній мірі могло закінчитися для нього розстрілом.

По-третє, посада директора давала можливість на отримання продуктового пайка, а в тих умовах це давало надію на виживання сім'ї, оскільки невелика кількість відпрацьованих у общинному господарстві

(колишньому колгоспі) трудоднів не забезпечувала родину хлібом, на ринку вівся виключно натуральний продуктообмін.

Не можна відкидати і того факту, що Дмитру Браженку широ подобалося вчителювати (а не працювати колгоспним чорноробом, маючи вищу освіту, що в селі тих часів траплялося нечасто), він всерйоз переймався неушкодженістю майна школи, під час підпалу німцями школи у с. Вергунах на Полтавщині при відступі 1943 р. автор щоденників сміливо кинувся її рятувати. Як бачимо, Дмитро Браженко мав достатньо мотивів, щоб застосовувати свою індивідуальну стратегію виживання у тих нелюдських умовах, створених за військового протистояння гітлерівського та сталінського режимів у 1941 р.

У даному уривку кидається у вічі ще один аспект – украї злиденні побутові умови життя українського селянства. Звичайно, втрата врожаю за відсутності техніки і худоби для його збирання та обмолот хліба серед зими пояснюються періодом війни. Але відсутність у родини, явно не самої бідної у селі, зимового взуття, хоч якоїсь чоловічої шапки та рукавиць, виправдати війною неможливо. Текст щоденника свідчить, що така ж ситуація була і в сусідів, які домагалися повернення раніше проданих калош через знецінення грошей. А якщо додати, що автор щоденника купляв великі (очевидно резинові) чоботи, щоб дружина прала у них білизну [12 липня 1941], то необхідно погодитися з думкою письменниці та літературознавця О. Забужко: «українське село було відкинуте сталінським режимом не на сто років назад, у прокляте Шевченком кріпацтво, – а, вважати, в кам'яний вік (тільки з колгоспними тракторами й орвелівським «тарілками» коло сільрад: єдине, в чому виявилася сталінська «індустріалізація!»)» [5, с.75]. Для 1941 р. це не перебільшення: колгоспні трактори були евакуйовані до приходу німців, «тарілки» мовчали, а селяни вміло «навертали» ціпом, прихованим у кожного у сні, обмолочуючи зернові та коноплі, і ручний млин (ймовірно кам'яні жорна) був наготові. Дозвіл німців вичинювати шкіри та смалити свиней сприймався за щастя, подошви для чобіт вирізали з автомобільних покришок.

Зазначимо, що в даному уривку автор також зачіпав теми церковного життя і поширення містицизму, способи німецької й радянської пропаганди серед селянства та інші, вкрай актуальні проблеми в дослідженні воєнного повсякдення.

1. Авдіївка в роки окупації. Рукопис. Експедиційний загін «З попелу забуття» під кер-м А.М. Лазаренка. – Авдіївка, Сосницький район, Чернігівська область, 2004. – 30 с.

2. Балицький Г. Війна вночі. Документальна повість. – К.: «Молодь», 1969. – 428 с.

3. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини на початку німецької окупації (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2013. – №2. – С.71-89.

4. Еткіна І. Чернігівщина напередодні німецької окупації очима сільського вчителя (Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2012. – №3-4. – С.44-60.

5. Забужко О. 3 мапи книг і людей / збірка есеїстики: – Meridian Czernowitz. – Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня "Рута"» 2012. – 376 с.

6. Інтерв'ю з Лазаренком Анатолієм Миколайовичем (онуком автора щоденників).

7. Легасова Л., Шевченко М. Спалені села (1941 – 1944 рр.): український вимір трагедії // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С.154 – 169.

8. Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк, Ю.А. Левенець, В.М. Литвин, О.Є. Лисенко (відп. ред.), О.С. Онищенко, О.П. Реєнт, П.Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2011. – Кн. 1. – С. 7 – 42.

9. Павленко С. Чорний понеділок [Текст] / Сергій Павленко // Голос України. – 2003. – 1 березня. – С.12.

10. Партизанська слава. Чернігівська область / Упорядники: О.Б. Коваленко, О.В. Лисенко, І.М. Цимбаленко; довідникові матеріали: Т.А. Афанасьєва, Т.В. Донченко, О.М. Сидоренко, І.К. Чаус. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 496 с.

11. Солдатенко В.Ф. Партизанський рух та його вплив на формування національної пам'яті в Україні // Актуальні проблеми партизансько-підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни: Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Корюківка, 14 грудня 2011 р. / Упоряд.: С. В. Бутко, Р. І. Пилявець. Чернігівська обласна державна адміністрація; Український інститут національної пам'яті. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – С.14 – 21.

12. Устименко В. У кожного своя правда. Істина одна. [Текст]: Корюківка: довічний біль / Василь Устименко; Черніг. облдержадмін.– Київ: «Україна», 2013.– 438 с.

13. Федоров А.Ф. Подпольный обком действует / Лит. запись Е. Босняцкого – К.: Политиздат Украины, 1986. – 783 с.

14. Щоденник М.М. Попудренка // Партизанська слава. Чернігівська область / Упорядники: О.Б. Коваленко, О.В. Лисенко, І.М. Цимбаленко; довідникові матеріали: Т.А. Афанасьєва, Т.В. Донченко, О.М. Сидоренко, І.К. Чаус. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – С.270 – 372.

Щоденник Д.З. Браженка

ЛИСТОПАД

1го ЛИСТОПАДУ

Перше листопаду переполошив усю Авдієвку, та й не тільки Авдієвку, а увесь Понорницький район. Буде тепер страху і говору на кілька днів.

Поснідавши я виїхав підводою буртувати картоплю. Дивлюсь аж ідуть якісь люди озброєні. Думаю німці, але ж у гражданському. Чи не арештованих ведуть Ні. Всі з рушницями. Партизани! промайнуло в мені. Що робити?! Вертатись. Але промайнуло в голові, що партизани можуть подумати, що я тікаю, або збираюсь донести за їх і я поїхав прямо. Їх загін був чоловік 50 з двома підводами і кількома кулеметами. Я собі з боязню проїхав. Вони мовчки пройшли і пішли до центру села. Я тоді по коню і скільки сили на буртовку картоплі.

Там нас зібралося кілька чоловік буртовщиків. Кожен боїться. Думає прийдуть і скажуть ану ходім з нами. Не підеш уб'ють, а підеш не сьогодні завтра німці уб'ють. Та самого то чи вб'ють, а от сім'я з малими дітьми може потерпіти. Буртуючи картоплю кожен поглядав чи не йдуть сюди. Потім нам діти повідомили, що партизани з села вийшли. Що було метою їх відвідування Авдієвки. Трудно сказати.

Ніяких важливих об'єктів в Авдієвці немає. Розповідають, що питали в людей кількох чоловіків: старосту, секретаря і одну жінку. Перш за все вони зайшли до секретаря сільуправління, але його дома не було. Потім зайшли до церкви, а там правили панахиди. Взяли попа і диякона. Диякона пустили, а попа забрали, говорять, що вони йому сказали:

– А, голубчик і ти тут?

Очевідно, партизани Холменського району, бо узнали попа, а він з Холмів, та й він їх, говорять, узнав. Видно з усього, що між партизанами і попом уже була зустріч.

Так, побувши год. 3 в Авдієвці партизани залишили село і вийшли на ліс, забравши старосту села і попа. Для чого? Нікому не відомо. Але на те вони партизани щоб дезорганізувати тил. Добре коли пустять, якщо ж не пустять, то прийдуть німці і можуть пострадати люди навіть безвинні. Бо дорого вони цінять і старосту і попа.

2 ЛИСТОПАДУ

Як слід було ожидати сьогодні тільки й говору було що про партизанів. Яка доля забраних двох чоловік так і невідомо. Після учорашнього і сьогодні почували себе не нормально. Тепер боїшся німців. Можуть приїхати в Авдієвку і взяти кількох чоловік нівчому не виновних. Чим гарантований кожен чоловік, що він не попаде в те число.

Йде осінь глибока, а потім і зима, які принесуть, ще багато не ожиданок для села. Хоч би скоріше кінчалася війна! Тоді справи підуть по іншому. Тоді установиться міцний порядок. В період війни, можна ожидати щозавгодно. Боротьба йде разом і за життя і за смерть.

3 ЛИСТОПАДУ

Напрочуд тихий і теплий для цього періоду випав день. Якби ще було сонечко – то наче травень, хоч босий ходи.

По наряду бригадира їздив у поле за соломою. Всього їздило нас шість. Мені напарник був Кашич Ол. М. Після одного рейсу за соломою їздив у ліс по дрова. Необхідно приготуватися до зими.

Вечером з товаришами Порубаєм і Мирошником ходив до бані в Акафів, бо відчуваєш велику необхідність в цьому, тіло чешеться і наче носиш на собі якийсь тягар. Добре вимившись добре себе почуваєш. Бачив сьогодні учителів нашої школи Вороб'я і Долік. Мав з ними беседу про життя, про школу.

Цікавий момент. На згорівшому заводі, утворився винокурний завод. Гонять горілку в чергу.

4 ЛИСТОПАДУ

Було біля 4^х годин ночі, як в селі виникла пожежа. Проснувся я коли в хаті була гомона. Рішив я не йти тушити пожежи, оскільки було вже пізно. Ранком вияснилось що згоріла хата Гарпини Ходот, там де квартирують Порубай і Мірошник. Оце думаю вчора побанились. Поснідавши, пішов я провідати як це воно сталося. Виянюється що загорілося через занадто сильне топіння грубки. Треба ж було щоб гості Воробєє і Долік спали в теплі. Біля труби й загорілось.

Сьогодні в Авдієвці храм і ярмарок. Щороку народ втішно гуляє. Йдуть покупки, продаж по вулицях. Діти найбільше ждуть цього дня. Тай як не ждуть прийдуть ярмаркові і храмові куплять їм гостинців.

Пишу я щоденника в 1 час дня. Але ярмарку немає. Лише люди сновигають по вулицям. Але щоб купити чи продати цього нема, найбільшу необхідність у цьому відчувають службовці. Ось і я грошей трохи є, а хліба, до хліба немає що купити. Коли б ще не діти. Діти не розуміють що нема, їм все дай. Підешви до чобота і то ніде за гроші купити, а обміняй на хліб. А де взяти хліба. Заробив у колгоспі 75 трудовнів. Одержав 90 кг. хліба. Очевідно більше і не одержу. А як жити зиму. Сьогодні настрій паскудний. Знаєш що люди гуляють. Є за що гуляти. А ти тут сидиш і не знаєш що робити, куди піти, де розважитися. В такий момент життя оцінюєш в копійку.

К обіду прибули і храмові сестра жінки з своєю свекрухою. Посідали обідати. Ось блюда: холодець, м'ясо, картопля, борщ, локшини, каша, вареники.

Після обіду сховався до німого Ященка Івана (дізнався що в нього є Чернігівські єпархіальні відомості*). Давно я їх пропитував. Мені вони були необхідні для дізнання історії с. Авдієвки і всього району.

Вечером знову повторився. Прибули на трапезу ще сестра тестя з своїм чоловіком. Щось в блюдо попалося, що помішало. Усі заявляють що болять животи. В мене також побалює. Почуваєш його наче надутого повітрям.

5 ЛИСТОПАДА

І сьогодні одержав наряд на буртування картоплі. Привіз до бурта 8 возів картоплі. В огнищі пекли картоплю. Згадуються дитячі роки, коли, пасучи скот,

* Дореволюційна газета Чернігівської православної єпархії

пекли картоплю. Кашич А. десь знайшов каску російську, накрив нею кучу картоплі і обложив огнем. Однак ні одна картоплинка не спеклась. Дивлячись на каску думав я: чи знаєш ти, воїне, (коли ти живий), або чи знав ти, воїне, (коли ти мертвий), коли ти носив каску, що твою каску постигне така участь!

Ідучи додому, зайшов на пожарище пенькового заводу. Скільки цінностей (оборудування) гине! Які колосальні кошти загинули! Все побите, погоріле. Сумно і страшно робиться. Але ж це капля в морі. Хіба такі загинули заводи, підприємства! Куди більші!

6 ЛИСТОПАДУ

Вперше сьогодні відчувся сильний мороз, мабуть було градусів 8. Земля замерзла на вершок. Сьогодні з Соколом Іл. обкидали вдруге бурти з кароплею в полі. Холодно в картузіку. Ховаєш голову в воротник, засовуєш далі вуха. Та тільки це напрасно. Треба шапку, а її ніде купити. Рукам тоже не лучше. Що з шапкою те й з перчатками.

День був хмарний. Все говорило за те, що буде сніг. Так і є. Годин біля 3^x почав іти сніг. І що ближче до вечора, тим сніг більше розігравався. Надворі стояла зима. Завтра візьмуть сані. Якщо сніг буде іти усю ніч, то в коліна випаде. А скільки ще не убраного урожаю! Солома також лежить у полі. Сьогодні колгоспники к-пу «Перемога», наче по наряду брали на вози, чуть кінь везе, солону «Веселого Гаю». В «Веселому» говорять, що обробитесь тоді будете получаете солону, а перемозці свою забрали і чужу почали. От порядки!

Говорять, що сьогодні привезли убитих старосту села Серба і попа, яких були забрали партизани 1 листопаду.

Очевідно покищо 6 листопаду буде ще згадуватися. Кожного року 6 листопаду влаштовуються урочисті пленуми с/р*, РВК** і інших радянських органів по поводу Жовтневих свят. Цікаво погляд німців на Жовтневу революцію в Росії.

7 ЛИСТОПАДА

Щороку цей день відзначався як жовтнєве свято. В цьому році ні в чому і маленької прикмети цього не було. Наче це забувалося десятиріччями.

Не можу не відмітити про смішну і дурну поведінку одної, казалось би культурної людини, бувшої вчительки Авдієвської школи Садівничої Ол. Дм. Вона ще в червні продала Дуні галоші. Ось сьогодні їй дур увійшов у голову. Прибігла з Понорниці і що хоч а віддай назад галоші, тикавши в руки ті заплачені 18 крб. Дуня безумовно правильно зробила не взявши грошей і не віддавши галоші.

Утром сьогодні тепліше було ніж вечером. Вечером появилсь морозчик. Дньом ішов сніг. Борючись за своє і сім'ї існування виписав з колгоспу за рахунок трудоднів 32 кг жита.

8 ЛИСТОПАДУ

* сільської ради

** районного виконавчого комітету

Сьогодні день був теплий. Сніг розтавав. Бригадир дав сьогодні наряд в поле на опсипку бурта. Працювало нас 4 чоловіка. Обсипали 2 бурти і закінчили 3^й, що не кінчили позавчора.

Говорять, що хтось ту ніч на 3^й бригаді підкинув прокламації, що в них писалося не знаю. Тільки в одній листовці ходять слухи по селу, що писалося про потірі германської армії. Ніби убито і ранених більше 4^х млн. германців. Сильні бої ідуть на підступах Москви за 100 – 120 км. Дивуєшся тим, що хто може друкувати такі листовки? Очевідно партизани.

Вечером сьогодні організував поїздку завтра жінок у Н.-Сіверськ за сіллю, яку міняють за яйця, курей, квасоллю і масло.

НЕДІЛЯ 9 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні день рішив пожертвувати, щоб відшукати де подошов. Але знайти так і не вдалося. Правда знайти то найшов, та тільки в ціні не зійшовся. Дивуєшся такому шкуродьорству. Один чоловік запросив за подошви 1 пуд. 10 фунтів хліба!

Вечером сходив у колгоспну канцелярію. Там саме кінчались колгоспні збори. На зборах було обрано нового голову (старосту) колгоспу Гапона Кіндрата Гуроновича, замінено кілька бригадирів. Було вирішено будувати млина в пеньковому заводі, використавши локомотив.

В Н. Сіверськ за соллю не поїхали. Не сприяла погода.

10 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні працював у колгоспі на обкиданні вдруге буртів. Погода була тепла. Буртували вдвох з Соколом Іпатієм. Страшнувато буртувати в лісі удвох. Не закінчивши буртувати другого бурта вирішили відправитися додому. Взяли воза картоплі (20 п.) і поїхали. Люблю я таку природу, яка була в момент їзди додому. Тиха погода, густий лопатистий сніг, стройний ліс нагадували мальовничу картину.

Вечером в Авдієвці пройшли слухи наче в Понорниці були сьогодні партизани. Деталей їх відвідування невідомо.

Завтра думаю з Іпатієм поїхати в Криски купляти порося.

11 ЛИСТОПАДУ

Нарешті пощастило мені сьогодні через утікача з полону написати писульку до рідних моїх в с. Ново-Аврамівку. Утікач іде в Харольський район в с.Новочиху. Бажаю йому щасливо дійти додому і передати записку. Хай знають мої рідні, що я живий на світі. А де то моїх ще три брати?

Сьогодні ходив у Криски куплять порося. Але що тих 2 часа, які я ходив і питав порося. Прийшов одним кутком, але купити і не вдалося. Було напитував малих, але й то просять кожні на обув і матерії на костюм. По дорозі найшли матеріал для мішків (12 шт). Говорять що вчора в Понорниці були партизани. Був бій і ніби вбито 3^х партизан і одного поліція.

12 ЛИСТОПАДУ

Оце кілька днів була тепла погода. Учора був у Крисках і що мені там дуже не сподобалося так це те що Криски занадто багаті на багно. Сьогодні їздив у ліс обкидати бурти вдруге. Нас було всього 9 чоловік. Утрюх обкидали 1 ½ бурта. Закінчили в 12 годин.

13 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні настояща зима. Очевідно градусів п'ятнадцять мороз був. Ранком дуже поганий настрій було оволодів мною, а тут приходиться йти на роботу без шапки, рукавиць.

Вирішили з старим піти на болото накосити сіна, що нами і було зроблено. Викосили і згребли біля 0,30 га. Правда приходилось робити без обіду і відпочинку.

14 ЛИСТОПАДУ

На роботу нікуди не пішов. Договорились з батьком щоб я взяв підводу і приїхав по дрова, а він пішов косити. Але поїхати не вдалося, бо ні коней, ні воза не було. Всі розібрали для одержання соломи на трудодні. Що зробив корисного хіба те що дров трохи нарубав.

Сьогодні вечером зовсім настроїв зіпсувався. Особливо коли дізнався, що багатьох з Хлоп'яників розстріляно. Розстріляли серед них і одного учителя Лялька Семена Семеновича, наче підозрюючого в зв'язках з партизанами. Знаю я старосту Хлоп'яників бувшого ворожбита, той одним поглядом людину їсть. В хату йому нещодавно в вікно кинено бомбу. Убито його жінку. От тепер він мститься.

15 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні також не на роботі. Вирішив сходити в Понорницю, щоб поговорити з старшиною про роботу. Говорять, що в Стахорщині, Риково школи зацікавлені, навіть в Мізині готовляться розпочати навчання, а тут нічого ще і не чути про це.

В мене є бажання переїхати в друге село, а якщо дадуть пропуск то поїду додому на Полтавщину. Хотів для цього тут узяти справку хто я, але ні в колгоспі, ні в місцевому управлінні нікого не було та й в Понорниці говорять, що старшини немає, виїхав в Сосницю. Вечером настроїв трохи піднявся у картюжній грі.

16 ЛИСТОПАДУ

Випав тихий безвітряний день. Але мороз не слабкий. Дньом проти сонця трохи пом'якшало.

Сьогодні з старим їздили по сіно, що нещодавно накопили. Чогось тільки йому захотілося їхати саньми, хоч снігу і нема. Каже скрізь лугом льодком льодком. Суперечить у мене немає підстав. Сяк так туди доїхали. Наклали сіна і почали рушати. А тут коня взяв, чуть тягне. Прийшлося плечима допомагати зрушити з місця. Кінь посковзнувся і впав. Я здивувався чому старому прийшло, в голову взяти коня в санях по безсніжній дорозі і не кованого. Їдучи додому кінь кілька разів ставав. Прийшлося скинути копцю. А вже біля села кінь провалився в копанку і не в силах встати, почав іти під лід, тільки одна голова з води стирчала. Добре що підбігли з дому жінки на допомогу, а то пропав би кінь. Гуртом якось витягли. Запрягли. Та тільки вже не кінь а ми гуртом дотягли сані додому.

Сьогодні в селі був знову переполох. Думали що в'їхали партизани. Як виявилось то приїздало в Шаболтасівку загін поліції с. Хлоп'яників за якимсь чоловіком, замішаного в партизанах. Та партизанів мало хто боїться, як бояться, що німці після їх відвідин можуть багато перестріляти.

17 ЛИСТОПАДУ

Теплий сонячний день випав сьогодні. Я працював сьогодні в колгоспі в бригадному дворі по уборці його, бригадир так його запустив, що соромно людям за нього. Чи думав я весною, перебуваючи в восьмому класі на уроці, опитуючи учня

Цколенко М.Б., в тім що прийдеться з ним вмісті працювати в колгоспі, та ще на уборці бригадного двору. Ось як крутнуло життя.

Багата історичними подіями перша половина ХХ століття. Ось уже друга світова війна проходить, яка характерна тим, що противники в основному зустрілися ті самі що і в 1914 році. Скільки зараз бродить люду по світу! Жінка іде шукати свого чоловіка, сестра брата, діти батька. Зігнуті і схудалі постаті чуть сновигаючи ногами від втоми і голоду ідуть тисячі кілометрів, шукаючи своєї домівки. То все бувші полонені в німецьких військах. Частина з них, говорять не доходять додому. Вони затримуються німцями і направляються в лагерьі. Багато пристають у прийми, дожидаючи кінця війни.

В селі вивішена об'ява в якій призивається населення вести боротьбу з партизанами, викривати їх. В противному разі, якщо буде допущено населенням до того, що буде вбитий німецький солдат, то буде розстріляно сто селян, а якщо буде вбитий староста села, або поліцейський, то будуть перебиті всі комуністи, партизани та їх сім'ї.

18 ЛИСТОПАДУ

Був наряд даний молотить жито ціпом в гумні, але на роботу так і не вдалося сходити. Десь старий приклав сіном ціпа. День перевів на шуканні підшов, але так і не вдалося найти. Сьогодні дньом до нас заходив один з плінних з с. Радіонівки далі Н. Аврамієвки на 18 км. Попросив його, щоб він зайшов до моїх рідних і розповів про мене.

Не можу не відмітити, як населення тягне з заводу різне майно, наче епідемія напала, хто згорбившись несе пеньку, хто огорожу, а хто підводою везе. Не звертаючи уваги ні на заборону це робити, ні строгість покарання за це.

Теплий і тихий сонячний день.

19 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні молотив ціпом жито. Молотив один. Було всього снопів 27. Правда жито було побите. Здав у комори 25 кг. Правда робота не важка. Сьогодні мені вдалося дістати за одну «вещицу» жита 75 хунтів.

Сільстароста починав організовувати самооборону. Організовується в селі поліція. Привезено дозвіл від повіту про організації такої. В мене тільки є одно побажання, щоб в поліцію попали добрі хлопці, бо від них залежить порядок у селі, які не продали б інтересу народу.

20 ЛИСТОПАДУ

В колгосп на роботу не пішов. Сьогодні договорились вибити олію в одного з заводських робітників. Цікаві времена настали, особливо для мене, поскільки за мого життя таких времен ще не було, а якщо і були, то не пригадую. Де був пеньковий завод, то тепер винокурний і маслобойний завод. В однім приміщенні встановлено апарат для вигонки самогону, а вдругім прес для видаки олії. Так от ми з старим і надавили на такому пресі з 24 кг сім'я (маслінок) 13 фунтів олії.

Крім цього тепер свободо кожен чинить кожй, смалить свиней і інше робить, що було раніше заборонено.

21 ЛИСТОПАДУ

Рано побрившись пішов у Понорницю до Транізона Івана на храм. Та ще й не бачив я його після того як він прийшов з армії.

Прийшовши в Понорницю, я зайшов у районне управління запитати старшину по питанні роботи шкіл. Все те що говорили ніби в ряді сіл Понорницького району приступають школи до заняття оказалось брехня. Старшина Редичева сказав що він був на нараді в Коропі по питанні роботи шкіл, там сказали щоб підготували штат школи. Про комуністів сказали щоб поки що утримались. Андрійченко між іншим висловився, що в школах робили в переважній більшості комуністи і комсомольці. А тому підход до учителів буде окремий. Я коли подумав так воно так і є. За виключенням старих учителів, а то комсомольці і частково комуністи працювали в школах, бо бачте на культурному фронті, особливо у вихованні дітей, була політика 100 % охоплення комсомолом і партією учителів, які тільки годні були в них.

Ідучи в Понорниці, уже в самій Понорниці я почув часті удари дзвона. Мені показалося, що то дзвін б'є тривогу. Але ось доносяться удари менших дзвонів. То дзвони вибивали якусь мелодію у тимчасово створеній церкві. Чудно і любопитно послухать мелодію дзвонів після кількарічного їх мовчання. Все це мені нагадало дитинство, поскільки вони мені тоді найбільше врзались в пам'ять.

Днем гуляв у Івана Транізона. Гуляв не плохо. Пили самогонку. Він розказав про свою подорож додому з Західної України. Цікава була подорож. Ось коли є багатющий матеріал для письменників. Вечером ходили гуляти на край Понорниці до баби Химки. День пройшов не погано. Не стільки було питва як їди. Колиб увесь рік так їв, то думаю що було б не погано. Ночував у Івана.

22 ЛИСТОПАДУ

Ще лежали на ліжку, як до Івана зайшов товариш. Іван узяв і нагадав, що його сьогодні іменини. Той пристав до нього де хоч шукай горілки. Іван і достав її. А потім напители десь закваски, не вигнаної на храм. Тут і рішили її вигнать. Суматоха. А ось через пару годин вся апаратура була вже в хаті. Наскоро вмазали казан і давай гріти. Я розраховував що сьогодні бути дома, але по ходу справи бачу, що і цю ніч прийдеться ночувати в Понорниці. Годин у 4 почало капати. Горілка удалась кріпка та тільки пригоріла. Вечером прийшов до Івана. [...]*

24 ЛИСТОПАДУ

Ясний, тихий і морозний ранок. Одержав наряд гребти віку. Ось і віка некошена. Староста колгоспу вирішив хоч трохи схопити її. Вона ще не зовсім висипалась. Косити не можна (вилягла), а гребеться. Було там нас щось 23 душі. Згребли 6 га. Я копив. Працювали без відпочинку. Де там відчувати в мороз. Це не те що літом ляжеш в соломі. Кінчили рано. Додому прийшли було вже 3 години.

25 ЛИСТОПАДУ

Сьогодні ранок хмарний, а тому і трохи тепліший. По наряді їздив по овес у поле. Вірніше буде по мерзлячча. Овес не молочений був згребений і зложений в копички, потім був промок і змерзся. Там – же де сухіший завелось стільки мишей, як мурашок. Соломи й сліду немає – одна полова. Раз стрикнув вилками і одразу дві

*
дві сторінки вирвані

миші на стромив на вила. Гай-гай! Скільки пропало зерна. Скільки не оплачено колгоспнику за його пролитий піт. День малий, а возить далеко. Привіз всього один раз. Може й заробив 0,60 трудовня.

26 ЛИСТОПАДУ

На роботу в колгосп не ходив, але і без роботи не сидів. Бухгалтер колгоспу поручив мені переписати худобу на Ковалівці. Які цілі переслідувала перепись для мене невідомо. Поскільки система, режим новий, а тому нові закони, нові порядки. На облік брались велика рогата худоба, свині, овечки коні, птиця.

Ніколи не було як зараз. На всьому кутку (43 двори) ні в кого не було теляти, а корів 26 і лише в одного одна овечка з ягням, свиней 47 штук з них 35 до 4^х місяців, курей 213 штук і вся худоба, правда ще трохи було коз. Чому мало тварин. Кожен лишень зарізає. Чому? Можна догадуватись. Боязнь про їх долю.

27 ЛИСТОПАДУ

Погода ось уже кілька днів стоїть постійна – хмарно і морозяно. Один раз привіз гречки з поля. Багато вже пропало, але все ж таки хоч цю схопити і то попаде хоч кілька грамів на трудовдень. Після обіду з старим їздив у ліс по дрова. Добрих привезли дровець, березових.

Сьогодні заговіни. Затра початок пилипівки. Піст. Багато цей год буде постити тих, що раніше й не постили. Багато раді за те щоб був хоч хліб та картопля. Цей рік майже кожен має сім'є, а значить і олія буде. Хотілось знайти на вечер хоч бутилку самогону, та не прийшлося, зате мене з дружиною позвав Лебедь Ананій гуляти до себе. Годин з дві удалось погуляти. Всі крім нас уже були випипши (гуляють з ранку). Потягнувши стаканів два самогону і в мене заметелилось в голові. Почали співати. В десять годин розійшлися по домам.

Не можу не відмітити в щоденник такого факту. Говорять що хтось з колгоспників бачив у лісі повішеного чоловіка в якого на лобу написано по різному «спішу додому». наче це зробили партизани. Якщо це факт реальний то поведінка партизанів черезміру звірска і ніякому оправданню не підлягає. Але тепер може бути скільки багато брехеньок, що і в кармана не вбереш.

28 ЛИСТОПАДУ

Знову район потривожили партизани. Ранком пішли по селу балачки, що в пеньковому заводі ночували партизани, але потім як виявилось вони лише їхали понад лісом біля Авдієвки і кілька чоловік заходило в завод, де питали чи є в селі староста і секретар. Як опреділяють очевидці їх було біля 160 чоловік 11 підвід і кілька вершників. Ноччю, як вияснилось, вони були у Крисках, узяли кілька коней, чотири бочки спирту і по дорозі заїхали в Шаболтасівку надерли крупів і поїхали в ліс. Говорять що в Крисках взяли 6 охранныків, але їх доля невідома.

А дні ідуть для мене шаблоно сьогодні працював у колгоспі. Привіз з поля по одному разу гречки і вівса.

чим буде цей день для мене

29 ЛИСТОПАДУ

Тривожні часи настали. Немає спокою ні вдень ні вночі. Говорять що і сьогодні рано вранці проходили партизани понад селом. Тривожно ідуть дні. Живеш лише сьогоднішнім дньом, не знаючи який буде завтра.

Сьогодні в колгоспі працював, привозив з поля овса з Ірхою Д. і Уколенком Миколою. Що робиться з лісом! Як безпощадно знищується ліс. Валять молодняк на дрова. Це я впевнився після того коли з'їздив після обіду по дрова. Користується населення безвластею. Але прийде ще час коли попитають винувника безпощадного знищення лісу.

Вечером щоб час укоротить грав з тестем в карти.

30 ЛИСТОПАДУ

Останній день останнього осіннього місяця 1941 року. Час летить скоро, хоч і час же. Сьогодні неділя. Нарешті удалось знайти сапожника, який пообіцяв пошити чоботи Дуні до неділі. За роботу бере два метри сатіну. Подошви вдалося дістати за так. Вирізали з куска скату (авто) пару подошов брезентових прорезинених.

Угрюмий вид має село. Трудно побачити людину, якщо і побачиш, то вона кудись спішить. Всі налякані жахливими подіями. Десь у лісі стрілянина. В Понорниці німці. В лісах партизани. Треба очікувати боїв, а бої зимою для сімейних без роз'яснень відомо кожному що значить. Будемо ждати завтрього, коли буде видніше ніж сьогодні.

ГРУДЕНЬ МІСЯЦЬ

1го ГРУДНЯ

Сьогодні вже перший день зими. Що принесе зима, чим вона буде для народу втянутого в війну? Немає ніяких впевнених перспектив і надій в завтрашньому дню. Один жах бере коли подумаєш про переживання людей фронтової полоси. Огонь змітає житло, спалює харчові поживи. Дорослий ще так сяк може перенести тягар війни, а діти? Ти йому не скажеш, не розкажеш і не впевниш в додержанні спокою. Воно не зрозуміє щоб бути терпеливим в такі злонещасні дні. Та й не може його організм перенести такі страждання. Ось я маю двох дочок 4 річну Валю і 1 річну Ніну. Не відчувають вони що війна йде. Їх дитяча поведінка, яка нічим не відрізняється від довоєнного періоду. Це інколи мене дратує, але ж разом і бере жаль, коли подумаєш що воно не знає про значення війни. Та й розвага для мене тепер тільки біля дітей.

Сьогодні у гумні з Кашичем Ол. і Васюковим Ол. ціпами молотили рощені житні снопи. А скільки таких снопів!!

2 ГРУДНЯ

Вітряний випав сьогодні день. Весь день зривався іти сніг. Але випасти, так, щоб можна було саньми їхати так і не випав.

В поле їздив за вівсом. За роботою ще не так холодно, а їдучи було змерз. Після одної поїздки за вівсом ще справився з лісу привезти дров. Коли б став на шляху при в'їзді в село з лісу, то мабуть не менше ста підвід нарахував би з дровами. Кожен старається заpastись дровами на зиму. А тут ще циркулюють слухи, що скоро заборонять виїзд у ліс по случаю боротьби з партизанами. Через це кожен спішить, щоб не залишитись без дров.

Говорять, що в Крисках партизани зірвали казан для закваски, а також були положені міни і в других місцях спиртзаводу та там не зірвались. Кілька чоловік партизани забрали з собою і вбили наче бухгалтера, старшого механіка, старшого

охранніка і його помішника. Директор ніби утік. Його обвинувачують в співчутті до партизанів. Про це розповідав бригадир 3 бригади Скрипка Ол коли я був у конторі колгоспу.

Вечером грав для розваги в карти.

3 ГРУДНЯ

Надворі негода. Але негода не шкідлива для роботи. Іде сніг. Коли б літом ішов дощ, то кожен ховався б, а тепер – трусонув полами і сухий. Я одержав наряд від бригадира їхати по гречку в поле. Виїхав возом, туди ще нічого не було їхати, а назад краще було б саньми.

Вечером заходив гуляти до К.Л. його дочка хотіла поступити в Коропську школу зайнятися в 10 класі з приводу цього її мати учора мусила була сходити в Короп, але ще в Понорниці виявилось що школа припинила зайняття і невідомо коли знову розпочне.

Кілька слів за різні слухи, що ходять. Що коли б усе це записував, то мабуть списав би гору паперу і всього не переписав. Звідки ці слухи ідуть і чи вірить їм. Я думаю що багато з них є реальними, а частина і просто вигадкою. Ось хоч би позавчора німий Стажок своєю мімікою і жестами розповів, що його баба бачила як везли партизанів через село кількома машинами зв'язаних і загнуданих дротом. Деякі начитані божественним читанням твердять, що німці довго в Росії не будуть, а буде якийсь цар Михайло. По поводу цього одній бабі навіть приснився сон, як билися два жереби. Потім з'явився орел і побив знесилених жеребів. Особливо розвились дії партизан у Холменському районі. З розповіді тих хто там буває, або через плінних видно що вони майже встановили там свою владу. Загадали колгоспам розділити все майно. Політика їх ясна – щоб нічого не попало в руки німцям. В Хлоп'яниках говорять затримана дівчина, яка шпіонила для партизанів. Вона ніби заявила що кількість партизанів досягла до 309 чоловіків. В чому ж причина, що відсутні загони німців для боротьби з партизанів. Зайняті фронтом.

4 ГРУДНЯ

Сьогодні також їздив по гречку в поле. Їздив уже саньми. Та малувато випало учора снігу. Де-не-де сані ідуть по землі. Морозяка сьогодні сильний чи вбереш в 20° С.

Вечером заходив гуляти до К.Л. Від нього дізнався, що з першого грудня буде встановлений теперішнім і бувшим службовцям та робітникам місячний пайок: 16 кг муки, 4 кг м'яса, 4 кг крупів і 1 кг 200 гр жирів на робочого. На утримання не знаю. Коли б дали пайок (безумовно, що за гроші), то було б добре. Тільки уявити картину становища службовця. Зарплата не йде, та хоч-би і йшла, то нічого за гроші не купиш.

Сучасний момент подібний до первісної торгівлі, коли ішов товарообмін. Але тоді кожен член суспільства виготовляв якийсь товар, який і збувався на ринок. А що за товар моєї професії? Це учні що я учив. Його я не візьму і не поведу на ринок. Значить такі як я залишилися за бортом. Той же труд, який я прикладаю на рядовій роботі в колгоспі за такий короткий час не може забезпечити існування моєї сім'ї.

5 ГРУДНЯ

Мороз не ослаб, а наче ще покріпшав. Сьогодні також їздив по гречку в поле, кілометрів за 5. Чуть було не залишився без роботи. Декому бригадир дозволив узяти коней для своїх потреб. Щоб вони поїхали в останню чергу, то за цим ніхто не слідкує. Вибравши кращих коней і сані, вони перші їдуть, а хто їде по наряду, то одержує, або й зовсім не одержує, гірші коні і сані. Порядочок! Виходить рука руку миє. Тільки найшовши поганенькі сані виїхав по гречку в 11 годин.

Сьогодні і мене занесено в списки для одержання пайка.

6 ГРУДНЯ

Мороз більш 20°. Але це мене не затримує. Я, наче по розпису, виконую свою щоденну місію – іду на наряд з віжками і оброттю через плече. Багато злякалося морозу і не прийшли на наряд. Бригадир змушений був бігати по хатах і заганяти на роботу. Мені припало сьогодні їхати в поле за молотаркою. За нарядом старшини колгоспу, кожна бригада мусить виділити по два чоловіка і дві пари коней. Так нас зібралось в полі 8 чоловік і 16 коней, а разом з підвочиками 12 чоловік і 21 коней. Молотарку привезли легко. Встановлювати будуть біля пенькового заводу. Думка рушієм використати локомотив. Крім того говорять що в «Перемозі» дістали шестерню до привода.

Це було б добре коли б пішли робити дві молотарки. Треба б вимолотити до першого січня, щоб закінчення року не вводило бухгалтерії путаниці.

Сьогодні в Авдіївці появилася загін найманої поліції і німців, очевидно по справі організації охорони села і боротьби з партизанами.

7 ГРУДНЯ

Неділя. Вихідний день. Але ніякого досугу. Краще буденний день, бо скоріше іде час за роботою. Стрільба, що проходить в селі навіває щось неприємне відчуття. Пройдуть дні, відчиканиться певна до цього привичка і нічого неприємного і страшного не буде. Говорять що стріляють охоранники села.

Офіційно уже оголошено, що з 6 год. вечера і до 7 ранку все населення мусить бути дома. А тут ще й дома при відсутності часу при паршивому бликунчику нічого не хочеться робити. Кожен день пограєш в карти та й лягаєш спати. Пізніше 9 годин вечера ніколи не сидиш. Вже боки добре належиш. От коли виспишся з 9 до 8 ранку, 11 часів соню!

Десь недалеко є хутор Лосинівка*, то говорять, що там партизани вбили 4^x німців, тоді німці не шукаючи партизанів оточили хутір і спалили, не випускаючи нікого з хутора. Десь є і велике село Перелюб** яке три дні горить, якщо це правда. Там говорять ішов бій між партизанами і німцями. Німці застосовують метод боротьби з партизанами через спалення тих сел, де вони мають підтримку. Німці думають що це приведе до мислі селян, що мов скоро вони візьмуть вила і підуть на партизанів, щоб даром села не горіли.

* с. Лосівка Холменського району повністю спалено німцями 3 грудня 1941 р. (165 жителів загинули) [Спалені села і селища Чернігівщини в 1941 – 1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів: Вид-во Десна Поліграф, 2013. – С.47.] (далі – Спалені села...)

** часткове спалення села датоване 1942 р. [Спалені села... – С.37.]

Перед вечером неожиданно припало випити пару рюмок самогону. Нещодавно сусід Петро Андрійченко прийшов з армії. З приводу цього і позвав він нас з дружиною. Гуляв там і Адаменко Микита. Чому я його згадав у щоденнику. Було це ще у 1932 році. Уповноважений міліціонер Ворожбит узяв мене і кілька чоловіків на виконання завдання як він сказав піймати бандита. Отказаться я не міг, бо я тоді був комсомольцем. І ось цим бандитом був цей Микита. Його тоді було таки вловлено. Що з ним було зроблено цього я не знаю. Тепер же Микита в поліції. Ось як круто повернуло життя. Живеш наче в карти іграєш. Учорашній ворог сьогодні становиться при владі. Учорашній друг сьогодні становиться ворогом.

Кілька слів про евакуацію скоту, що відбувалося в серпні. Учора учасниця евакуації Романенко Марія розповідала про цю евакуацію. Як видно з її розповіді, та й треба цього було очікувати, багато скоту загинуло по дорозі. Ось по дорозі недалеко з Авдієвки народжуються в овечок ягнята. Що з ними робити? Додумуються: головою об землю, цим і закінчується їх коротке життя. Свині в дорозі пристають. В табір де скот зупиняється являються евакуйовані євреї і безплатно їх забирають, говорячи, що мають на це право. А скільки їх порозбродилось, особливо лоша і корів. Один тільки жах бере, коли подумаєш скільки загинуло народного достояння. Якщо удалось догнати 10 % скоту до місця призначення, то це ще й добре. Було й так що череда залишалася десь на лузі, а чередники завертали оглоблі і тікали додому. Череда розбродилася по всіх сторонах, частина гинула а більшість попадала в руки селянам і присвоювалися, а частину продавали за безцінь тим селянам, де худоба вигнана, але непощастило там залишенням черед. Так нещодавно придесенські села віддали корів за метри матерії. Ось і тепер дехто з селян уже привів корів або молодняк з сел Холменського району також за метри матерії, чи якийсь приношений одяг або якихось 4 – 5 пудів хліба. Для других війна приносить нещастя, горе, обсиротіння, а для других поживу.

З розповіді Романенкової видно, що в Курській області говорили про Авдієвку, що тут німці висадили десант в 600 чоловік. От тепер і вір всім тим слухам, що походять наче й від авторитету. Тут прорвалися дивізії, а повідомляють, що висадився десант.

8 ГРУДНЯ

Порівнюючи з попередніми днями мороз значно ослаб. По наряді бригадира їздив у поле за вікою в 6 км. від Авдієвки. Очевідно годин до 12 справився. Після цього їздив в ліс по дрова. Але і не вдалося добрих дров набрати. Тільки доїхали до лісу, як ось поліцейських три чоловіки ідуть до пенькозаводу. Мій старий тут і розтірявся, по його поведінці я бачу що згоден би вернутися додому без жодної палки дров. У лісі назбирали гілля і з тим поїхали додому. Після роботи сходяв за чобітми Дуні, що шилися в одного сапожника.

Ішовши назад зайшов у контору колгоспу «Веселий гай». Вже йдучи додому, мене староста колгоспу Гапон К.Г. відізвав в сторону і каже

– Ну, Браженко, ти вже не бійся.

– Чому? – питаю його.

– Мене вчора про тебе питали, чи не відлучався ти куди, то я сказав, що ти регулярно ходиш на роботу. Пропитували ще про одного, про Ніколайця.

Я знав про те щоб не питали про мене. Але до цього треба додати, що коли про мене питали, то значить хтось з своїх односельчан і говорив про мене (!?) Що саме? Про що? І чому мені раніше було боятися. Що кому я зробив поганого. Невже хто вважає що я погане зробив, учивши дітей грамоти? Цікавились про мене очевидно районне начальство поліції. А можливо і сам Гапон нагадав за мене. Тільки мене цікавить чому саме на нас з Ніколайцем зупинилися. Ніколаєць уже біля двох років чи і більше як виключений з партії, я також вибув з кандидатів у липні місяці. А про те хай говорять. Аби не мав за собою вини.

Сьогодні вечером десь дістали ручну мельницю, то вечером «намололи» крутивши руками кілограмів два муки. Це визвано тим, що млини неділь дві закриті і невідомо коли підуть.

9 ГРУДНЯ

На наряд пішов саме, як кажуть на розбор шапок. У нас пізно готують сніданок. Рішив поснідавши сходити на наряд. Мені було виписано їхати в поле по соломі, але сані вже всі порозбирали. Тоді вже я пішов молотити коноплі в гумно. Дали мені напарників хлопчаків двох, а потім ще де взялося і третє дитя, то я вже його відправив молотити окремо. Біда молотити з хлопчачками. Ціпом ще не вмють наворочувати, та й не заінтересовані, щоб вимолотити. Правда напрасно й молотимо. Снопи конопляні погнили, зерно поросло. А все через безгосподарність бригадира.

Сьогодні з сміхом розповідали деякі колгоспники про метод окремих плінних добродушного їх прийому. Починають ворожити. А що тим дурним бабам їм хоч слово почути від любого болтуна про сина, чоловіка чи брата або батька. Один «ворожбит» сідає біля столу, а другий стоїть. Всі присутні сідають біля стола, взявшись за його руками.

– Столік, столік піднімись, – говорить ворожбит.

– Столік, столік подчинись. – Стіл на місці.

– Столік, столік піднімись. Тоді стіл піднімає назамітно сидячий «ворожбит». І стільки разів через скільки днів прийде задуманий додому. Чи про що і мав скільки дітей, чи дома чоловік. Одної чоловік пішов на наряд, а наворожили, що скот погнав і не скоро вернеться. Коли про це їм сказав то один сміхом сказав

– Уже і не всіємо виучитися бо близько додому до Козилочки.

10 ГРУДНЯ

Сьогодні бригадир роздав коней для своїх потреб. Я раз з'їздив по дрова. Ще дрова рубав, як піднялась сильна хуртовина, яка вечером перетворилася на дощ. Так що вдруге за дровами і не вдалося з'їздити.

А народ озброюють. Уже і Коцур (директор пенькового заводу) сьогодні ішов з рушницею. Говорить, що всіх чоловіків будуть визивать для організації оборони села. Якбутьто треба 280 чоловіків. Перед вечером ходив у контору к-пу. Там уже бачив і Кочубку Ф. Д. стояв з рушницею біля сільмага. Діжував на шляху. Сьогодні вже з 5 год вечера ніхто нікуди і до 7 ранку.

11 ГРУДНЯ

Ще рано, чи було 8 годин як мене позвали в штаб місцевої поліції. Поснідавши я пішов. Оказується, що визивають для чергування. Але чому визвали? З усього як

видно, всі чоловіки, починають з 16 років і до 50, забов'язані нести охорону села. Такого обов'язку прийшла черга і до мене. Поскільки прийшов я пізно, пости були розставлені то чергування перенесли на завтра.

Сьогодні молотив коноплі. Цікаво читати це через якісь десяток років, коли буде період мирного часу, що зимою молотять коноплі, гребуть віку, возять копи, рвуть люпин. Намолотив 3 ½ копи.

Погода ранком була морозяна, а вечером ішов дощ. Учора вечером читав відозву бувших комуністів, працівників НКВС міліції і інших установ до – населення Сосницького району. Зміст загальноповідомий. Що нового там було це про характер майбутньої України, виходячи з націонал. соціалізму:

- 1) Поміщики і капіталісти до влади не допускаються.
- 2) Селяни обробляють землі стільки, скільки в силах.
- 3) Кожен виробник збуває свої вироби в необмеженій кількості за своїм розсудом.
- 4) При налагоджені фінансової системи податки будуть тільки грошима
- 5) Наймана робсила забороняється.

В відозві зазначено, що тільки це є справжній соціалізм.

12 ГРУДНЯ

В сім годин я вже був у штабі місцевої поліції. Мусиш виконувати розпорядження. Мене призначили чергувати на розі шляхів Наточієвки і траси. Говорять, що частину громадян беруть на випробування через охорону очевидно попав і я в те число. Напарник мені попався поганий, Ісаєнко Сашко, дитяча ще поведінка в нього. Аж трусяться руки, щоб стрільнути. Так було і сьогодні. Я пішов обідати, а він, видаючи себе за героя перед проходячими повз нього дівчат вистрілив в трубу аптеки. В цей час ішла якась стрільба десь в сторону Лузіків. Тоді з поліції направило на пост, звідки почувся вистрел, думаючи, що він тривожний, вийшло протилежне, тоді його й забрали й посадили на двоє суток в холодну.

Або ось такий ще випадок. Учора учителя Бибика Костю в штаб. Там саме вечером хто то, випивши стріляв в приміщенні. Це всіх налякало й вийшли з приміщення. Костя також утік. Сьогодні його почитали як не підкорившогося і також посадили, просидів біля часу. Це з його слів. Можливо, що була інша причина, чого він не сказав. Його також визивали на чергування.

[...]*

його партизанів. Безумовно це пояснення безпідставне. Ану попробуй його дістати?

Днем була тривога для села. Десь недалеко говорять появилися партизани. Туди й поїхала охорона кількох сіл. Чуть було рушничну і кулеметну стрілянину, але причин, що визвало її і наслідки до вчора ще не були відомі.

Після перериву (1 ½ місяці) сьогодні правилось в церкві. Там було об'явлено що сьогодні вибори старости. Я також було прийшов на збори, але там ще нікого не було. Довго не ждавши пішов додому. Чи були збори – не знаю. Вечером різали в карти.

15 ГРУДНЯ

*
дві сторінки вирвані

Дні котяться, що шарики в вічному моторі. Не дивлячись на те що час тривожний, а дні короткі. День проробив, а рано приходиться лягати спати. А ніч в сні скоро проходить. Правда і ночтю інколи присняться кошмарні сні. Ось одну ніч сниться, що мене на роботу вчителя не приймають. Я тоді плачу. На другу ніч сниться чиста текуча вода і в ній я ловив рибу. Позатуніч сниться домівка. Дома були Петро й Іван, але Колі не було. Він ніби знаходиться в Москві при Верховній Раді в кімнаті №5. До нього навіть наша мати їздила. Сю ніч снівся сон знову про домівку, але вже нікого з моїх братів дома не було, всі ніби були в пліну, а Петро ніби в Курському. Інколи сняться сні, що я літаю і для мене нічого страшного немає. Я втікаю від людей, що хотіли мене зловити, піднімаючись високо – високо за хмари. К чому ці сні? Безумовно що це продукт дневних переживань. Інколи сняться партизани чи німці. Коли б щоденно записувати сні, то списав би десятки зошитів за рік.

Час для Авдієвки зараз значно тривожніший чим для інших південних сіл. Ходять балачки, що десь недалеко оперують партизани. Так кілька днів тому вони з'явилися в Орлівку, спалили там будинок старости, столову поліції і ніби взяли кілька чоловік охрани. Зараз говорять, що німці приступили до очищення від них місцевих лісів. Для допомоги їм двинулись і місцеві загони поліції. Кілька рядків прийшлося витерти про церкву що вже було записано учорашнім днём.

Сьогодні працював у колгоспі, привозив гнилі снопи в конюшню.

16 ГРУДНЯ

Ночтю трохи випав сніжок. Знову прийдеться братись за сані. Що день, то все міняєш то сані на воза, то воза на сані. По наряду мені сьогодні випало привозити сіна з луга. К 12 год сіно привезли. Я бачу що майже всі лаштуються по дрова. Спішать скидати сіно як попало і кобильчину по ребрах у ліс гайда. А мені дров хіба не треба чищо. А скинув сіно в засторонку і втрюх поїхали по дрова. Поїхали туди, куди майже ніхто не їздив в Грековське. Туди бояться їхати, думають що там є партизани. А там і сліду їх не було. Зате добрих дровець нарізали. Багато сухостою.

Приїхавши додому – біда була. Староста к-пу кричав, що так сіно звалили. А на мене каже, що позавчора їздив по дрова і сьогодні знову поїхав. Їздив я не позавчора, а в п'ятницю. А коли другий їздив майже через день, то того мало бачить. Чогось я великий в очах. А сіно не правильно звалили. Начали бувший бригадир і завгосп. Вечерком ходив у контору, то староста тільки регоче. Поручив мені, щоб з завтрашнього почав відпускати полову (гречану) колгоспникам.

17 ГРУДНЯ

Кошмарний сон цю ніч мені приснився. Приснилась Костюченко Катя в самошешшому стані. Тільки наче вона не вбита німцями, а кудись була заслана. Так ось вона являється і обвинувачує мене в постигшій їй судьбі. Наче мене хоче задавити. Часто голос її доноситься, але її не видно. Я од неї палкою відмахуюсь і на цьому проснувся.

Так сьогодні по дорученні старости к-пу відпускав колгоспникам полову. Почали з другої бригади. Сьогодні вже молотила молотаркою 1 бригада. Погано молотить що сире. Прийдеться сушити зерно, а потім сортувати. Молотили гречку. Вечером фасовали сім'я.

18 ГРУДНЯ

Майже всю ніч не спав. Безсонниця напала. Всяко вже передумав. Рано утром ходили до Коцура олію давити. Не кінчили давити олії пішов відпускати полову.

Перед вечером був у конторі колгоспу «Веселий гай». Там уже сьогодні були доставлена директива про план здачі заготовки «Веселим гаєм». Зернових (жита або пшеницю) 560 цн, сім'я 120 цн прядива 25 цн, соломи 50 цн курей 200 штук. Крім цього кожен двір мусить здати по 8 штук яєць і 7 літрів молока до 1 січня 1942 року.

19 ГРУДНЯ

Тепер населення святкує майже кожне релігійне свято. Правда сьогодні празник не малий Миколая. На роботу ніхто не вийшов. Правда мені Гуринович загадав щоб я полову відпускав для 1ї бригади але ніхто не прийшов получати. Там ціле «добро», а не полова. Добра на гній тільки.

Ранком зайшов до Кашича Андрія побритися. Побривши Андрій угостив мене самогоном, якого він учора нагнав. День пройшов як і обично так шаблонно і скучно. Не можу не згадати такого моменту як встановлення в селі пушки для охрани. Зараз все ввійшло в привичку і такого інтєресуючого нічого не представляється. А коли придуть роки то для Авдієвки цікаво буде знати що твориться в селі. Переїзжаючи через село німці залишили протитанкову пушку з несправним замком, бойка немає. Так от цю пушку і встановили в селі. Учора вечером уже навіть була спроба вистрелити. Замість бойка хлопці, не хлопці, а смілкаки просажували гвіздок, били по ньому молотком і цим проізували вистрел. Так ідуци учора в 5 год вечера додому був проізуваний вистрел. Вперше за життя чув як снаряд через голову протьохкав і десь далеко в лісі розірвався. Так же сьогодні проводилась стрільба. Погода стоїть тепла. Ноччю правда випав сніжок, але розтав.

20 ГРУДНЯ

Дньом сьогодні вже був невеликий морозчик. Ще тільки я сьогодні встав як уже чомусь прибігла дівчина Картіля Льови і сказала щоб я прийшов до нього. Чому ж це подумав. Може думаю по поводу того, що позавчора мені Гуринович говорив, що є така думка, щоб мене поставити завшколою, з приводу того що теперішній завшколою нічого не робить. Насправді воно таки нічого й не робиться. Навіть вікна не всі посклились. Вдівшись пішов я до Картіля, аж вияснюється, що то він мене звав, щоб я йому допоміг виписати повідомлення на поставку колгоспниками яєць і молока.

Учора для Авдієвки була велика подія і я не записав. В конторі колгоспу «Перемога» зібралось чимало людей. Подія зборів один – вибори старости села. Кандидатур поступило три. Обрали Роговенка Харитона Михайловича. Кандидатури можна було виставляти всіх крім євреїв і бувших комуністів.

Випадок необережності. Учора трапився такий випадок. Рано утром до одного колгоспника зайшов поліцай (до Маркевича) і шуткуючи зробив постріл в дівку. Пуля пройшла кріз стегно одної ноги, через таз і вийшла в другу ногу. Той хто зробив постріл (Штаба) хотів застрелити себе, але в нього відняли гвинтівку. Тоді він забіг додому попрощався з сім'єю і зник невідомо куди. Очевідно до своєї сім'ї в Дніпропетровськ. Сьогодні ця дівка в Понорницькій лікарні померла.

Сьогодні увесь день відпускав полову для 1 бригади. Після обіду ходив в управління. Там дали зразок писати повідомлення.

21 ГРУДНЯ

Сьогодні рано встав. Писав повідомлення. Думав щоб учора вечером написати, але майже увесь вечер провів за ігрою в карти. В 10 годин кінчив писати. Написав 230 штук. Одніс їх в сільуправління. Там мені загадали щоб я ще написав. Але ж треба йти й полову відпускати. Такий мені вчора був приказ. Не знаю що і робити. Та тільки трудно щоб хто сьогодні прийшов по ту гнилу полову.

Зараз день 1 година. Пишу чому не вечером. Становище таке, що не знаєш що буде вечером. Ось зараз чути на північний – захід стрілянину гармат, кулеметів і рушниць. По пострілах чути що бій іде не маленький. Говорять що проти партизанів виступили мадяри, румини, німці і українці, в тім числі з Авдієвки кілька чоловік. Чути як бій приближається все ближче і ближче. Що буде вечером трудно сказати. Буде все благополучно запишу в щоденника.

Вечер. Через годину після того, як писав я щоденника, стрільба почала втихати. Розповідають ті що їздили в ліс подрова, як чути було рев моторів літаків. Мабуть чи не бомбили вони укріплення партизанів у лісі, а про це говорять, що вони побудували настоящі доти. Після обіду я було прийшов у гумно відпускати полову. Але хоч би хто прийшов. Жодної душі. Так видно вже хочеться її получати. А тут ще й стрільба. До обіду мабуть помішало і служби в церкві, а потім похорон пристреленої дівки. Полова горить. Прийшлося розворушити. Там була така гаряча, що кажеться ось-ось спалахне.

Перед вечером зайшов до мене Бибик Костя. Зіграли кілька партійок. Але немає охоти грати. Десять люди кров проливають, та не знаєш що і самому буде сьогодні, завтра.

22 ГРУДНЯ

Я не бачив, але розповідають, що всю ніч горіло десть на заході. Правда ще вчора вечером звідти окутувалась Авдієвкою димом. Сьогодні ще не було встановлено, що горіло, говорять наче Елементаровка*, чи то Сядрин чи якесь інше село. Тепер не стільки правди, скільки говору. Або ще такі ходять бабські говори, що партизани мобілізували все чоловіче населення від 15 р. до 50 років для боротьби з каральними загонами.

Ранком сьогодні був у конторі сільуправління, носив писані мною повідомлення на здачу заготовок молока і яєць. Там мені Аврам Никонович сказав, щоб я прийняв школу, там же була і Ольга Андріївна наче б то через те, що вона думає виїзжати з Авдієвки. Насправді не через це, а через те, що в школі нічого не робиться. Але знаю, що і мене в районі не затвердять. Між іншим сказав, що вечером я зайду знов і поговоримо про школу, тим часом Аврам іде в Понорницю

*

Автор мав на увазі село Рейментарівка Холменського району, що було повністю спалено німецькими окупантами (загиблих 115 жителів, без датування) [Спалені села... – С.37].

може що нового привезе. Вечером я таки сходив туди, але нічого мені не було сказано. Я також почав розмови на цю тему. З цим і пішов додому. Склалось враження що в Понорниці мені відмовили.

Сьогодні з села багато поспішало в Понорницю на базар, а також щоб купити з торгів єврейське барахло. Бачте кілька днів тому в Понорниці постріляно всіх євреїв і малого і старого, щось біля сорока чоловіків, так от наче їх барахло і буде сьогодні продаватися. Особисто мені кажеється що хто б він не був, а з постріляного одягу не носив – би. Та в Понорниці даром бігали. Ніякого барахла не було, а базар якщо і був, то не по моєму карману. Іде товарообмін і основне хліб. Дуня ходила також на базар, але прийшла ні з чим додому, бо за гроші не було що купити.

І сьогодні дньом я відпускав полову колгоспникам.

Моя дочка чотирирічна Валя любить щоб я її чухав (а більше ніхто).

– Папка, почухай блохи, – каже вона. І це щовечора. Так і зараз, тільки добре її почухавши лягла спати.

23 ГРУДНЯ

Ще рано голова колгоспу прислав записку, щоб я організував перекидку в гумні полову в другий куток, поскільки сьогодні починають молотити віку. Коли прийшли робочі до молотарки, організували перекидку полови. Розворушивши її, пішла така пара і сморід, що хоч тікай. Немає нічого і дивного. Молотять мокру гречку, а полова гріється. Не особливою охотою її і получають. Сьогодні получає 4 бригада, але получило біля 1/3 колгоспників. Роздаючи полову, тут же молотить і молотарка.

Біда хлопцям – курцям. Не купиш тепер махорки, ні сірників, ні бумаги. Один в одного просять. Кілька хлопців звертіли цигарки, а спичок немає ні в одного. Може в кого і є, але економить. Бачу що договорились мої хлопці командирувати одного в кузню за огнем, яка стояла за півкілометра.

А на заході уже ось третій день доноситься до нас канонада. Сьогодні було чути далекі розриви авіабомб. Перед вечером бачив старосту села, який хоче щоб я взявся за школу і привести її в годність, вірніше в готовність до навчання.

24 ГРУДНЯ

І сьогодні «відпускав» полову. Правда ніхто не приходив получати. В чому причина не знаю. Та відпускати так можна. Сидиш наче на печі. Питається де та піч взялась коли в гумні мороз. Сьогодні полова гріється більше чим коли. Гаряча зверху, а чуть тільки прогребеш, то як руку чуть держиш так пече. За день відпустив тільки трьом. Дньом ішов сніг. Крім того ноччу випав сніжок.

Настрій сьогодні в мене гіршого вже нетреба. Навіть голова болить від думок. А тут ще побутові умови зовсім розстроюють. З усього видно, що нами не довольні, що ми живемо в старих. Вони чомусь вважають, що ми їх об'їдаємо, сидимо на шиї. Я сам знаю, що діти дратують своїм криком. Мене ще більше дратує, що мене хочуть принизити, хочуть зробити, сам собі кажучи «гімної – долі». Думають що коли я не учитель, то будь в усьому мужичком. Їж грязними руками, вилки в сторони, а тягни грязними пальцями. Невірна така думка. Бо не чоловік для культури, а культура для чоловіка. Культуру треба привити і до мужичка.

25 ГРУДНЯ

Поскільки ніхто не йде получати полови, то староста колгоспу приказав забрати полови по бригадах в конюшні. Взявши сані в колгоспі поїхали в ліс по сіно.

На цьому припинив писати щоденника. Було біля 9 год вечора, як раптом почувся постріл з автомата десь недалеко біля хати. Старий увійшов з надвору і сказав, що біля заводу іде безперервна стрілянина. Вийшов і я послухать. Дійсно там ішла рушнична стрілянина. В нас за коморою я замітив поліцаїв, як стояли на охрані. Це безумовно більш безопасно, правда близькі постріли лякають жінок. Від страху їх бере наче лихорадкою. Бідні аж освіжитесь вийшли. Нікого сон не бере. Хіба візьме в такій тривозі. В селі неспокійно. Очевідно напали партизани. В вікно видно як хтось вчотирьох, між ними жінка з дитям пробігли шляхом в село.

Дописую щоденника ранком 26 грудня. Покищо нічого невідомо про стрільбу. Перед вечером мене визвав було староста сільуправління. Привізши сіна, покидавши його і поснідавши пішов я в управління. Одночасово думаю й зареєструюсь. Саме йде облік воєннооб'язаних. Надворі йде сильна хуртовина.

Визвав староста був з приводу школи. Думають такі зробити мене завідуючим школи. Дали мені одну дерективу про інвентаризацію всього майна по школі на 1 січня 1942 р. Предлагають сходити в Понорницю на затвердження очевидно. Якщо завтра буде погода не погана відвідаю Понорницю. Чомусь у мене складається таке враження що там відмовлять, хоч правда не без того що про мене вже говорили. Що до призначення мене завом то думка і твердження в мене одні: працювати на користь народу я завжди готовий. Школу в порядок привести треба.

Народ просвіщати необхідно.

26 ГРУДНЯ

Ранком погода трохи вгамувалась, але біля 10 годин знову пішов снігопад. Я все ж таки не взираючи на це збирався в Понорницю. Мені пощастило. Директор МТС Порубай їхав в Понорницю, то й я з ним поїхав. Доки він перепрягав коня я зайшов до місцевого управління за відношенням до Понорницького старости, про рекомендацію мене завом школи.

Там дізнався про причину вчорашньої стрілянини. На краю села, біля лісу живе один поліцейський. Він учора тільки приїхав з компанії по боротьбі з партизанами. Його проводив староста. Ось почався обстріл його квартири. Подана тривога з цього й почалося, те, що за учора я зазначив у щоденнику.

Взявши відношення поїхав у Понорницю. Аврам Никонович посприяв мені одержати документа про призначення мене завом школи. В документі писалося:

Понорницьке районне управління 26 – XII, 41 р №4

Посвідчення

Пред'явник цього громадянин Браженко Дмитро Захарович призначається на посаду завідуючого Авдієвської середньої школи, якому надається право привести в належний стан будівлю школи, огорожу та майно, а також встановити кількість учнів по класах, зробити список їх.

Староста Райуправління Андрійченко

Секретар

Сорока

Думаю що з тою роботою, яку мені доручено справлюся успішно. Ожидуючи підводи для повернення додому, зайшов у кооператив. Там торгував старий друг

Сліпченко Ів.Ів. Правда офіційної торгівлі, покищо йому не дозволено. Продає по записках старости. Все ж таки мені вдалося дістати кілька карандашів.

Сьогодні розповідають, що кілька сіл, чотири чи п'ять, до корня вигоріли, а населення перестріляно, як партизанське. То в неділю ноччю і горіли ці села. Ті що тікали з села, як розповідають учасники облави, розстрілювалися з кулеметів. От що кілька днів тому творилося за 18 км від Авдієвки.

Погода сьогодні надзвичайно паршива. Розійшлася сильна хуртовина. добрим конем додому їхав. За півгодини доїхав. Правда добре продуло. Їхали проти вітру.

27 ГРУДЕНЬ

Морозяка і вітряна погода випала сьогодні. А на молотарку загадує бригадир.

Що до мене, то я сьогодні на роботу не вийшов. Згідно призначення мене завідуючим школи, пішов сьогодні до Ольги Андрійовни приймати школу. Фактично немає чого там приймати, одні приміщення і ті не в повній справності. Що до майна, то можна його перелічити на пальцях двох рук. Всього дев'ять об'єктів: шкільних будинків – 5, погреб – 2, сараїв два, столів 3, скамейок – 16, ослонів 2, досок – 5, рахівниць – 2, оконного скла 9 шт.

Видно з настрою Ольги Андр., що бажання передавати школу в неї відсутнє. Приймаючи школу прийнявся за складання списку громадян, які розтягли шкільне майно. Думаю, що тепер при допомозі місцевої влади і поліції до 1 січня все майно буде знесене.

Вечером ходив у баню. В бесіді з одним поліцаїв він мені повідомив, що школи на Україні будуть не більше чотирьох класів. Його це власна думка, чи хто говорить, не знаю. Тільки думаю що не вірно. Він це обґрунтовує тим, що немає кадрів і літератури. Мов поки підготують кадри. Думаю, що старі кадри також будуть працювати не гірше чим будуть нові.

28 ГРУДНЯ

Неділя. Неробочий день. Я посвятив неділю для розшукування шкільного майна. Переш за все вивісили об'яву такого змісту

Об'ява

Доводиться до відому громадян села Авдієвки, що майно забране в школі негайно повинно бути повернуте школі. Ті громадяни які будуть ухилятися від повернення майна школі будуть покарані по законах воєнного часу. Підлягає поверненню все без виключення майно. Прийом майна проводиться в приміщенні школи від 10 год ранку до 2^x годин дня.

Сільуправління.

Зміст такої об'яви було учора складено старостою села. Дньом прийшов до кількох громадян села, в яких знаходилося шкільне майно. Всі сказали, що будуть нести. Особливо це на їх вплинуло після того як в церкві і на зборах в колгоспі «Веселий Гай» староста об'явив, щоб все майно забране в якій би то не було організації повинно бути повернуте. Після обіду прийшов у с. Шаболтасівку одвідати сім'ю Олександра Дмитровича Савицького. Дивися на його дітей і жаль бере, тим більше, що ніхто не думав щоб його могли мобілізувати в армію, як хворого на серце і старого. Ішовши до додому зайшов до К.Л.Ф. місцевого секретаря. Побесідувавши з годину зібрався вже було йти додому, як вони мене

затримали. Я в дечому їм услужив. То в подяку цьому найшли самогону і вгостили мене. Так ото погуляли не плохо. В Льови й настрій піднявся, а то було ні слова не вимовить. Бачте спортили йому настрій сьогодні.

Сьогодні ходять слухи, що в Елементаровці не 1, не 4 і не 9 дворів залишилось, а біля 40, в кожній хаті живе не менше 10 сімей, вірніше членів сімей. Мало є таких щоб повністю залишились сім'ї. Та з цього видно що все ж таки не все село загинуло.

29 ГРУДНЯ

Нарешті почали сьогодні нести шкільне майно. Бояться бути покараними по законах воєнного часу. Перш за все принесли музичний інструмент, стульці, та іншу дрібницю. Дехто пробує відказатися доставити коньки, лижі. Але напрасно – доставляють. Сьогодні вечером мені вдалося дістати найцінніше для мене – карманний атлас СРСР. В ньому детально подано кожну область СРСР. Мені як географу цей атлас завжди буде стояти в допомозі.

Перед вечером був у сільуправлінні. Цілком оправдую дії старости з приводу його присіканні тих людей, що в присутственних містах ругаються, зсилаючись до матушки, навіть не взираючи, що там можуть бути діти, жінки і старі. Зайдіть в любую колгоспну бригаду, там ви почуєте всяку ругань. Можуть ругатися, гірше п'яниці бувші мої учні. Питається, чи мають ці люди совість. Вони вважають що це є їх гордим достоянням. Громадкість повинна осуджувати тих людей, які проявляють себе антикультурно, безсовісно, подібно дикунським проявам.

30 ГРУДНЯ

Починаю писати з сна, який сю ніч мені приснився. Наче я нахожусь в невідомому будинку з групою людей за столом. Хто такі люди не пригадую. Ось в кімнату з'являється велика гадюка, такої ніколи в житті не приходилося бачити і чути. Обов'язок убити цю гадюку припадає наче б то на Порубая. Він її бере за голову і відкидає в сторону і готується відрубати голову. Але що було далі не знаю. Я осторожно вийшов з цього будинку. В передній кімнаті, гадюка ця наче облянула і утворилася з цього куча гадості. Я ніби крикнув: – Ось скільки жиру! Що значить цей сон.

Днем працював в школі. Приймав від громадян села шкільне майно. Вечером сьогодні знову всі перелякалися. Було біля 10 годин вечора. Погравши в «дурочка» полягали спати. Я ще не заснув, як Катя увійшла в хату де я спав і каже:

– На лісничі щось тупа. Я встав і пішов у передню. Там старий каже, що він чув, як щось ходить на хаті. Всі поперелякувалися, трусяться. Я подумав і кажу що хто б туди заліз і чому? Проста причина цього стуку. Заліз на хату кіт і щось качає.

31 ГРУДНЯ

Останній день 1941 року. Перелистуючи щоденника, потрапляєш на 1 січня 1941 року. Тоді писав я про те, що дехто дивився на 1941 р. з страхом. Вийшло по їхньому. Чи можна очікувати іще більш чудовищного чогось страхітливого як війна, яка приносить, не що інше як руїни, голод, каліцтво, слъози і сіє смерть. От тепер я бачу що живеш наче в карти іграєш, або що та шахматна гра. Тільки один невмілий хід приводить часто до проігришу. Те зробилось і тепер з країною на міжнародній арені. Для мене тільки б починати жити на обидві ноги, та війна перепутала всі

карти. Закінчив було я педінститут, нарешті я директор середньої школи. До цього під кінець першої половини 1941 р кількість дефіцитних товарів на ринку збільшувалась. За друге півріччя 1941 р. я пережив і переніс стільки переживань, хвилювань і страхів скільки не було за всі мої 30 років життя. Правда тепер знову я директор школи. Справи як будто налагоджуються. Всі сили тепер прикладую щоб відновити школу. Сьогодні також збираю майно. В других місцевостях справляють ялинки, зустрічають новий рік, а я вечером до 10 годин програв в карти.

В данной публикации впервые обнародован следующий отрывок дневника сельского учителя с Авдеевки Черниговской области Браженка Д.З. времен Второй мировой войны. В предисловии материалы этого отрывка сопоставлены с другими источниками и данными научной литературы, обращается внимание на проблему взаимоотношений советских партизан с сельскими жителями оккупированной территории.

Ключевые слова: дневник, немецкая оккупация, партизаны, спаленные села, повседневная жизнь крестьян.

The article first brings into the light the next fragment of a rural teacher's diary of the village Avdiivka Chernigiv region Brazhenko D. Z. World War II period. In the pretext the materials of this fragment are confronted with the others sources and data of the scientific literature, the problem of the relationships between soviet partisans and the villagers of the occupied territories is paid attention to.

Key words: diary, German occupation, partisans, burned villages, peasants' everyday life history.

Еткіна Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центрально-Східної Європи Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського ЧНПУ